

Evakueringen av Finnmark høsten og vinteren 1944

Løse minnenedtegninger om ATs innsats ved omlastingsstasjonen i Mosjøen¹

Senhøsten 1944 ble det i AT forespurt om frivillige til å delta i hjelpearbeidet med evakueringen av Finnmark. Jeg var da stasjonert i 2. Hedmark sveit på Sønsterud i Gjeråsen, Årnes kommune i Hedmark, og var overlagfører. Meldte meg til tjeneste og ble ganske snart sendt nordover. Vi ble innkvartert i en forlatt tyskerleir, som lå i Mosjøens nordkant, såvidt jeg husker. Leiren lå noe høyere enn byen og vi hadde god utsikt. Tror vi kunne vært 10-11 lagførere samt noen menige. De siste var, såvidt jeg minnes, nordlendinger. Antallet kan vel ha vært 10-12 mann. Såvidt jeg husker drev vi ingen form for militær «drill». Menige og befal var alle på like fot. Dette var vel på grunn av situasjonen. Vår oppgave var jo å ta hånd om de evakuerte - få dem opp fra båtene og innkvartere dem, få i dem mat og påse at deres eiendeler ble pakket ordentlig og merket slik at ingenting skulle komme bort på transporten ned til Trøndelag. Melhus var det vel - en svær brakkeleir der avlossing ble foretatt, og der folk igjen kunne lete rett på sakene sine som var sendt med godstog fra Mosjøen. Selv reiste de evakuerte med persontog - normale tog og ekstratog, såvidt jeg husker.

Mosjøen kirke var ryddet for benker og køyesenger med køyer i 3 etasjer var innsatt - tett i tett. Videre var det i nærheten av kirken en større brakkeleir for de evakuerte. Vår tjeneste var ikke regulert på noen måte, uten vi arbeidet døgnet rundt om nødvendig. Utover oss underbefal og menige kan jeg ikke huske andre enn Sveitfører Marthinsen, som var vår sjef (visstnok en bror av daværende Politigeneral Marthinsen).

Byen var totalt mørklagt, likeså havnen. Veien ut til bryggene og bryggekantene var markert med gammel fisk som gav et fosforgrønt lysskjær i mørket. I byen var det egentlig lite tyskere å se, men en god del ukrainere i tyske uniformer med et gult merke på. Tror det var av General Vlassovs divisjoner. De første båtene som kom var fiskebåter fra Kirkenesområdet. De første hadde evakuert frivillig, tydeligvis av ren russerfrykt. Mest var det gamle mennesker på første, om jeg ikke husker feil. De hadde relativt mye eiendeler med - noe det ble mindre av etterhvert som folk fikk mindre og mindre tid på seg for å dra.

Fattigdommen måtte vært stor, for sjøl om de personlige eiendeler ikke var alt for mange pr. familie, var det godt om rent skrot; som bøtter med kull i bunnen osv. Men noen hadde jo mye mer og hadde kunnet ordne seg riktig bra. Jeg husker en dame som hadde drevet kolonial-butikk et eller annet sted på kysten. Hun hadde hele varelageret med. Vi skulle losse dette en sein natt og var trøtte og slitne. Hun passet godt på så ingenting skulle ødelegges. Vi var nybegynnere på kranlossing, og alt gikk vel ikke så perfekt. Da ble dama sint og skrek: "«Dere er mye verre enn; enn; SS !»".

¹ Fra håndskrevet 13 siders manuskript skrevet av A.T. Overlagfører Sjur Wergeland Krog. Nedtegnet efter ønsker fra Bjørn Østring via Ragnar S. Grude *Til maskin ved Arne Håkon Thomassen.*

Torjus Homme, en av de få lagførerne jeg ennå husker navnet på, ble meget fornærmet, og tok et byks opp i varehaugen så margarinen sprutet. Det ble stille på begge kanter og utpå morgenen var koloniallageret pakket for videre transport mot Melhus. Denne Torjus Homme var forøvrig en kjempekar og en hallingdanser uten like. Han ble uttatt til hallingdanskoppvisning for Montgomery da han besøkte Norge etter krigen.

Et annet minne var engang et asyl ble evakuert. Tror det var noe av det største som hadde hendt de stakkars folkene her i livet. De var opprømte. Her hendte det da endelig noe også for dem ! Jeg dro en parallell da jeg så den amerikanske filmen «Gjøkeredet» for et par år siden.

I de mindre båtene hadde de fått med seg småfe, mest sauer og geiter, som de slaktet og spiste underveis. Seinere foregikk evakueringen mest med større skip. Luksusskipet «Stella Polaris» gikk tur etter tur og hadde ytterst brått med at vi skulle få passasjerene og deres gods ut av skipet, dag som natt. Husker kapteinen ikke var nådig mot «disse lappene» som ikke vet hva et vannklosett skal brukes til. De springer jo inn i skrubber og garderober isteden ! Nåja, det kan vel ha hendt, men noen regel var det vel ikke.

Situasjonen tilsa vel også at folk ble likeglade. Husker selv at noen benyttet trappegelendrene utenfor leiren i Mosjøen i fullt dagslys. - Kanskje en slags protest - Andre protester var det sandelig ikke mye av. Sjelden har en sett så mange finne seg i den ublide skjebne med et smil og en vits i munnvika. Skal tro vi «søringer» hadde mistet motet og humøret av mindre !

Evakueringen - sett fra Mosjøen - var vel ikke særlig dramatisk, men et og annet fikk jo farten opp også på våre etterhvert trøtte armer og bein. Når vi hørte flydur gjaldt det å skjelne mellom «russiske brødkasser» og engelske fly. Det var de siste vi var mest redd for. Marthinsen, jeg og endel menige holdt akkurat på å hjelpe folk opp fra en mindre båt da plutselig flyduren høres. Tre, eller var det fire, hurtiggående fly stuper ned mot oss og skyter vilt. «Krog tar kommandoen her», skriker Marthinsen og forsvinner.

Jeg roper til folkene om at de i alle fall ikke skal bli stående på kaia uten å søke beskyttelse. Det hele var over etter noen øyeblikk. Noen påstod at et av flyene var truffet av luftvernet. Sjøl så jeg ikke annet enn at båten var truffet av flere kuler. Ingen person var skadd, men en av de menige gutta hadde fått frakken sin nesten avrevet i ryggen av en eller flere streifskudd. Han hadde sjøl ikke merket annet enn kuleinnslag rett ved siden av seg i kaia.

- Såvidt jeg husker var det ingen annen mellomstasjon for de evakuerte enn Mosjøen om de da ikke benyttet båt lenger sørover. Det gjorde nok bare et fåtall. Derfor var det jo titusener av mennesker som vi hadde hånd om i de måneder evakueringen varte. Bortsett fra et par tre normale dødsfall var det ingen dramatik i Mosjøen. Jeg husker kanskje fire dødsfall. Tror to døde på «Stella polaris», et nyfødt barn døde i brakkeleiren. Moren var invalid, polyomelitt-patient som hadde forelsket seg i en tysk soldat. Barnet ble begravet på Mosjøen kirkegård i en margarinkasse. Den siste behøver et særskilt monument i ord: En reindriftssame var blitt tvangsevakuert med noe slikt som 8 barn, hvorav noen ganske små - og sin kone. Vi lar han sjøl fortelle i den telefonsamtale han hadde med en slektning i Finnmark: «Du, det har hendt mæ noe leit her i Mosjøen. Kona mi døde fra oss for noen dager siden. Men ho fekk en så fin begravelse på Mosjøens kirkegård. Æ trur hele byen va møtt fram. Men du, no kjem vi oppover igjen !»

- Det hadde seg slik: Tyskerne hadde gitt ordre om at flyttsamene ikke skulle evakueres. De skulle drive reinen vestover eller over grensen til Finland, ev. Sverige, så fort de kunde. Men denne familien var av mistak subbet med av en eller annen ivrig tjenestefører blant troppene der oppe. Kommandanten i Mosjøen, beklaget sterkt det inntrufne, særskilt etter at kona var død. Han sa til mannen at «Nå skal vi frakte deg og familien oppover igjen, men fordi vi ikke har oppført oss slik som vi skulle mot dere så skal du få ønske deg en ting dere kan få med». Gubben tenkte seg ikke alt for lenge om før han fant hva han virkelig trengte, noe som hadde vært mangelvare lenge. «Kan dokker gi mæ en pakke spiker?», var spørsmålet. Han fikk en kasse 3 toms spiker og ble så fraktet hjem igjen med sine små og store morløse barn.

Mye mer husker jeg ikke fra Mosjøen-tiden, men jeg mener at både befal og menige gjorde sitt ytterste for at situasjonen for de evakuerte ikke skulle bli verre enn nødvendig. Vi stod jo som sagt for avlasting, innkvartering og pakking, merking og transport videre med tog, da vi også alltid hadde med transport-leder for å hjelpe folk tilrette. Svært få hadde jo sett et tog noen gang før «E' de sant at toget e' rundt som e' bytta farbror ?», var en liten finnmarkings spørsmål til meg så snart han kom på fots mark på kaia.

Foruten Marthinsen og Homme husker jeg bare to navn til, nemlig lagførerne Syverstad (fra Lier ?) og Rognerud fra Våler i Solør. Sistnevnte var som oftest transportleder.

For å nevne noe som ikke var helt bra, var det en som ikke kunne motstå en liten kuffert med sølvtøy fra et rikmannshjem blandt de evakuerte. Han ble dømt til døden av tyskerne, men satt fremdeles i fengsel våren 45. Han ble sluppet fri, forlot landet og havnet blant USAs forsyningstjeneste i krigen mot Japan.

Et lite glimt av tidens tanker: En mann fra Kirkenes sa at det verste «tyskerten» har gjort var å sprengre brennevinslagret i Kirkenes så alt brennevinet fløt i «strie strømmen nedover gaten» !

- Husker som det var i dag den natten Division Nord kom nedover fjellet mot Mosjøen. En uendelig slange av lys. Vi som ikke hadde opplevd den moderne bilismen hadde jo aldri sett så mange kjøretøyer på en gang.

- Tilslutt en liten ting jeg glemte. Et tysk skip med massevis av finske lotter, 800 sas det, la til kai ved Mosjøen. Jentene ville gå i land, men en høyere tysk offiser nektet det. Skipet skulle videre sørover. Så mye «perkele» på en gang har jeg ikke hørt hverken før eller siden. Jentene var uniformerte og hadde vel antagelig vært i tysk tjeneste. Hvem de var eller hvor det ble av dem har jeg ikke hørt.

Askim 6. Februar 1983
Sjur Wergeland Krog